

nazývána též rodinou **nukleární**. Rozšíření konceptu rodiny o blízké příbuzné, prarodiče, strýce, tety a ostatní příbuzné umožňuje pojem **rodina rozšířená**. Prostor pro odlišení **typu rodiny**, v níž jedinec vyrůstá jako dítě a kterou sám zakládá, nabízejí pojmy **rodina orientační** a **prokreační**. Dále lze hovořit o **rodině úplné a neúplné**.

Z hlediska průběhu socializačního procesu má zásadní význam, do jaké míry se daří rodině vypořádat s funkcemi, které má plnit. Hovoříme proto o rodině **funkční** (která přiměřeně plní všechny funkce), **afunkční** (ve které občas dochází k poruchám v plnění jedné či několika funkcí, které ale nenarušují vážněji život rodiny a zásadně negativně neovlivňují vývoj dítěte) a **dysfunkční** (dochází k vážným poruchám, vnitřnímu rozkladu rodiny, zásadně je narušován socializační proces dítěte).

Funkce rodiny a jejich proměny v moderní a postmoderní době

Rodina ve svém souhrnu zajišťuje mnoho činností – zabezpečuje své členy hmotně, pečuje o zdraví, výživu a kulturní návyky svých členů, vytváří specifické socializační a výchovné prostředí pro děti, předává jim kulturní dědictví, vštěpuje jim morální postoje, ovlivňuje je, usměrňuje, chrání a podporuje. Rodina plní určité role i ve vztahu ke společnosti – je to především reprodukce obyvatelstva, a to jak reprodukce biologická, tak i kulturní.

Protože se rodina pohybuje v určitém společenském prostoru, nezůstávají její funkce v průběhu dějinného vývoje strnulé a neměnné. Jejich obsah se proměňuje, některé funkce ztrácejí svůj původní význam, přetvářejí se, mizí, zužují se či naopak rozšiřují. Podle Parsonse vedla strukturální diferenciaci rodiny, tj. změna široké rodiny v rodinu „nukleární“, také k její funkcionální specializaci. Rodina ztratila v tomto procesu řadu svých funkcí, ale uchovala si dvě základní: **funkci prvotní socializace dětí** a **emocionálně psychologické stabilizace osobnosti dospělých** (Parsons, 1951, s. 271). Řadu funkcí rodiny převzal v průběhu vývoje moderní společnosti především stát.

Biologicko-reprodukční funkce rodiny má význam jak pro společnost jako celek, tak také pro jedince, kteří rodinu tvoří. Má-li společnost zabezpečit perspektivy svého rozvoje, potřebuje stabilní reprodukční základnu. Proto je také v jejím zájmu, aby se rodil takový počet dětí, který tyto perspektivy naplní. Z tohoto důvodu stát zasahuje do oblasti péče o rodinu celou řadou sociálních opatření.

Existenci rodiny je také společensky a kulturně regulována sexualita. Význam biologicko-reprodukční funkce rodiny pro samotného jedince je pak spatřován jednak v uspokojování jeho biologických a sexuálních potřeb, ale také v uspokojování potřeby pokračování rodu každého jedince.

Demografický vývoj společnosti má též celou řadu sociálně-pedagogických souvislostí. Počet dětí, které využívají vzdělávací a výchovná zařízení, a jejich charakteristiky vytvářejí specifické požadavky na oblast institucionální výchovy a péče o volný čas dětí a mládeže.

Sociálně-ekonomická funkce rodiny obsahuje opět řadu aspektů. Rodina je chápána jako významný prvek v rozvoji ekonomického systému společnosti. Členové rodiny se jednak zapojují do výrobní a nevýrobní sféry v rámci výkonu určitého povolání, ale rodina jako celek se stává především významným spotřebitelem, na němž je současný trh závislý. V rámci rodinného systému se pak realizuje řada rozhodnutí týkající se využití materiálních a finančních prostředků, investic, výdajů. Prerозdělování v rámci rodiny tak má významný sociální charakter – zdroje i výdaje mají odlišný charakter. Rodina se zde chová jako autonomní systém s výraznými prvky solidarity.

Rodina je též první sociální skupinou, která učí dítě přizpůsobovat se sociálnímu životu, osvojovat si základní návyky a způsoby chování běžné ve společnosti. Hovoříme tedy o **socializačně-výchovné** funkci rodiny. Socializací v rodině rozumíme především proces působení rodiny na své členy v celém souhrnu jevů a procesů: ekonomických, sociálních, kulturních, mravních, estetických, zdravotních a jiných.

Ústřední úlohou socializačního procesu v rodině zůstává příprava dětí a mladistvých na vstup do praktického života. Dítě od narození a po celou dobu života v rodině přijímá velmi široké spektrum nejrůznějších informací a aktivně je zpracovává v souladu se svými přirozenými vlohami, biologickými a psychologickými potřebami, se svými zkušenostmi, ale i s hodnotovými orientacemi a vzory, jimiž jsou pro dítě především rodiče a starší sourozenci. Dítě v socializačním procesu tedy nezůstává pasivním článkem, uplatňuje také svou vůli, své zájmy, přání, orientace.

Dnes je však třeba vedle socializačního dosahu rodiny na děti zvláště zdůraznit také význam působení mladší generace na starší. V souvislosti s prodloužením časového intervalu soužití mladé, střední a starší generace vzrůstá dosah socializačního působení dětí a mládeže na rodiče i prarodiče v užší i širší rodině. Do určité míry je socializační funkce rodiny právě pro staré členy rodiny důležitější než pro mladé, protože intenzita jejich sociálních vztahů ve společnosti se oslabuje a klesá.

V generační struktuře rodiny má ovšem socializace dětí prvořadou důležitost vzhledem k její závažnosti pro jejich osobnostní a sociální rozvoj, integraci do rodiny a formování primární skupinové identity. „Společenský význam rodinné socializace dětí je daný nejen tím, že vytváří jejich aktuální sociabilitu, tj. účast na sociálních činnostech a vztazích, ale hlavně tím, že klade základy této jejich schopnosti vstupovat do sociálních vztahů a vytvářet nové, které jsou rozhodující podmínkou produktivní sociální aktivity člověka v rozvojových procesech společnosti, a tím i jeho vlastního sociálního rozvoje“ (Provazník et al., 1989, s. 74-76).

Proces socializace se realizuje vždy jako činnost osobního působení členů rodiny navzájem (resp. především na dítě), včetně kladných a záporných vlivů a vzorů. V jeho obsahu se zrcadlí společenské vztahy – ekonomické, politické, sociální, národnostní, a jiné, a to jak současné, tak do určité míry i minulé.

Současná sociologie také hovoří o tom, že dochází ke konkurenčnímu rozštěpení socializačních mechanismů (Keller, 1992, s. 34). Různé socializační činitele (rodina, škola, masová média atd.) vytvářejí protikladné socializační tlaky. V tradiční společnosti byli její členové chráněni pevně danými kontrolními mechanismy před pokušením inovačního jednání. V masové společnosti jsou však všichni vystaveni různým, často rozporným socializačním tlakům, a to nediferencovaně a s minimální možností obrany. Je ponecháno na individu, které z těchto tlaků a do jaké míry bude internalizovat.

Proměny současné rodiny zasahují také **sociální role rodičů**. Složitý a dlouhodobý proces demokratizace uvnitř rodiny umožnil ztrátu dřívějšího výsadního mocenského postavení muže v rodině. Žena získala některá práva, ale i povinnosti, které dříve náležely jen muži. Také děti se stále aktivněji a tvořivěji podílejí na organizaci rodinného života.

„Vztah mezi rodiči a dětmi se nerozvíjí v rovině autority a podřízenosti, ale v rovině přátelství. Rozkazování, zakazování, tělesné tresty a další podobné „tradiční“ výchovné metody ustupují do pozadí a jsou nahrazovány výměnou názorů, přesvědčováním, sdělováním stanovisek. Autoritativní rozhodování je nahrazeno diskusí, na níž se podílejí obvykle všichni členové rodiny“ (Bauerová, Bártová, 1987, s. 65).

Tím, že se práce otce stále více přenáší mimo domácnost, dítě tráví většinu času s matkou a matka začíná soustřeďovat do svých rukou stále více rozhodnutí, hlídá dítě a trestá nebo odměňuje jeho chování. Dochází k poklesu otcovské autority, jejímu přenosu na ženu a posílení vlivu ženy v domácnosti. Současné děti také nemají mnoho příležitostí vidět své otce v roli úspěšných manažerů, učitelů, lékařů ...

Pokles autority otce v rodině však neznamená, že by ztratil v rodině na významu. Přítomnost obou vzájemně komplementárních rodičovských rolí je pro děti v rodině nenahraditelná. Otec tím, že většinou pracuje a tráví doma méně času než matka, se pro děti stává představitelem vnějšího světa a vyšších nároků a požadavků, které v tomto světě na dítě čekají. V tomto smyslu spočívá úloha otce v rozšiřování horizontu dítěte a jeho seznamování se světem dospělých. (Na druhou stranu také ženy stále více vstupují do pracovního procesu a stávají se tak představitelkami vnějšího mimorodinného světa. Mladí otcové naopak zasahují stále ve větší míře do výchovy svých dětí a podílejí se na zajištění chodu domácnosti.)

Problém podílu otce a matky na socializačním procesu dítěte se v současnosti komplikuje ještě více tehdy, když se oba rodiče snaží realizovat především ve své profesi. S rostoucí vzdělaností, kvalifikovaností žen tak přibývá tzv. dvoukariérových manželství.

Oba rodiče se také stávají představiteli možného partnerského vztahu, který dítě od první chvíle svého života sleduje a na kterém se samo učí tomu, jak takový vztah vypadá, jaká jsou pravidla jeho fungování. Nejen, že z jeho existence čerpá samo jistotu pro své první kroky ve společnosti, ale jeho sledováním se samo učí řešení konfliktů a napětí v partnerském nebo jakémkoliv mezi-

lidském vztahu. Z tohoto pohledu existence úplné harmonické rodiny může ulehčit dítěti jeho pozdější orientaci ve světě dospělých i v jeho soukromém partnerském životě.

Jedním z nejvýznamnějších úkolů rodinné socializace je identifikace ve sféře pohlaví. Pokud tam dominují osoby opačného pohlaví, dochází často k nesprávné identifikaci, což může vést u dítěte k poruchám a být příčinou neúspěchů později, při výchově vlastních dětí. Děti už od druhého roku života projevují potřebu trávit čas s dospělými obou pohlaví. Někteří autoři hovoří o významu otce již od prenatálního vývoje dítěte (např. Rheinwaldová, 1993, s. 25-37). Potřeba kontaktu s osobami obou pohlaví se projevuje u dětí hlavně tehdy, když navštěvují výchovná zařízení s převážně ženským personálem. Personální obsazení mnoha výchovných institucí tak přispívá ve velké míře k prohloubení problému nesprávné identifikace. Celá situace se ještě komplikuje v případě osamělých žen matek.

Rodinná socializace je tedy v rozhodující míře nejen prostorem pro socializaci dítěte a v převážné míře také dalších členů rodiny, ale je také modelem pro osvojování sociálních rolí muže a ženy, otce a matky, a tak se promítá do budoucí reprodukční rodiny dětí.

V procesu rodinného styku se v rodině vytváří určitá hodnotová a psychologická atmosféra, která ovlivňuje všechny účastníky rodinné komunikace – mladé, dospělé i starší příslušníky rodiny. Významnou funkci má tedy rodina v oblasti **sociálně-psychologické podpory** svých členů. Již samotná příslušnost k určité sociální skupině, pocit sounáležitosti s určitými lidmi, s nimiž má jedinec příležitost se identifikovat, hraje velmi podstatnou roli. Kromě toho vytváří rodinná komunita specifické sociální klima, v němž má významnou úlohu citová složka, utváření a udržování vědomí, že jsem akceptován, uznáván, hodnocen. Stálé a vřelé citové klima má svůj nesporný význam nejen pro děti vyrůstající v rodině, ale prakticky pro všechny příslušníky rodiny, zvláště pak pro generaci nejstarší. Budování a udržování pozitivního rodinného klimatu je tak jedním z důležitých, avšak nelehkých úkolů rodiny.

Pro každého jedince je rodina významným opěrným bodem, v němž hledá bezpečí, založené na vzájemném porozumění. Takové zázemí je pak základem dalších sociálních kontaktů jedince ve společnosti.

Sociálně psychologická funkce rodiny však může být narušována v celé řadě situací. Jedná se buď o konfliktní situace v rodině (rozvodové rozepře, neshody mezi generacemi, mezi partnery, psychologické nepřijetí dítěte) či o případy závislosti některého člena rodiny na alkoholu, drogách, hracích automatech. Stejně tak sociálně a emočně nevyzrálí rodiče, kteří velmi často nezískali vhodné vzory v orientační rodině, mívají obtíže v naplňování sociálně-psychologických potřeb svých dětí.

Na druhou stranu křehká rovnováha mezi citem a rozumem může být zdrojem potenciálního ohrožení rodinného klimatu a citová labilita se pak negativně odrazí především na dětech. Nalézt rovnováhu mezi citem, rozumem a zodpovědností však není v moderní společnosti nijak jednoduché.